

MARTA ANDRIĆ
(Zagreb)

O SVEĆENIKU GJURI ADAMU BÜTTNERU I NJEGOVOJ OSTAVŠTINI NA TURSKOM JEZIKU

Ključne riječi: Gjuro Adam Büttner, balkanski dijalekti turskoga jezika, latinični tekstovi na turskom jeziku, Zemun.

I. UVOD

Gjuro Adam Büttner, svećenik Srijemske biskupije i prvi župnik u Zemunu po oslobođenju od Turaka, porijeklom je bio Nijemac. Župničku službu u Zemunu obnašao je od 1744. do 1779. godine. Njegova rukopisna ostavština na turskom jeziku pronađena je u Dijecezanskoj knjižnici u Đakovu¹. Koliko je poznato, nitko se dosad njome nije bavio. Sastoji se od njemačko-turskog rječnika (126 str.) te nekoliko sveščića i listića katekizamskog i jezikoslovnog sadržaja. Svi su tekstovi pisani latinicom, a u jeziku se prepoznaju osobitosti balkanskog ili zapadnorumelijskog turskog jezika. Može se pretpostaviti da je ova građa bila namijenjena vjersko-prosvjetnom radu, jer se Zemun tijekom Büttnerova župnikovanja nalazio na samoj granici kršćanskog svijeta i Osmanskog carstva. Ostavština takve vrste i tolikoga obima može se na području Hrvatske smatrati pravom rijetkošću.

Prema dosada pregledanoj literaturi, Büttnerova ostavština spomenuta je na samo jednom mjestu: u članku Marina Srakića², u kojemu

---

¹ Od mjeseca travnja 2007. godine čuva se u trezoru Središnje biskupijske i fakultetske knjižnice u Đakovu.

² Dr. Marin Srakić, biskup đakovačke ili bosanske i srijemske biskupije, uputio me na ovaj rukopis i dao mi ga na uvid te mu stoga, i ovom prilikom, od srca zahvaljujem.

su popisane inkunabule i značajniji rukopisi biblioteke Biskupije đakovačke i srijemske. Uz kraći opis rukopisa dodana je i bilješka o njegovu vlasniku: “Djuro Adam Büttner (Sommerach, 3. 9. 1714. – Zemun, 1779), završio je škole u Würtzburgu. Bamberški biskup F. Schönborn predložio je srijemskom biskupu Szörenyju Büttnera za prvog zemunskog dije. župnika. Ovu službu obavlja od 1744. do smrti. Imenovan je arhiđakonom, a obavljao je i službu generalnog vikara. Poznao je više jezika (lat., njemački, talijanski, francuski, mađarski, hrvatski, a učio je i turski). Nakon smrti ostavio je 350 svezaka veoma vrijednih knjiga.”³

Kao što je već spomenuto, Büttner je u Zemun stigao 1744. godine posredovanjem grofa Schönborna kojemu je Zemun 1728. predan kao leno⁴. Kad su se nakon Beogradskog mira (1739), odnosno nakon povlačenja austrijske vojske iz Beograda 1740. godine, granice Habsburške monarhije i Osmanskog carstva ustalile na Savi i Dunavu, Zemun je postao pogranično naselje i, samim time, prometno i trgovačko središte na austrijskoj granici prema turskim zemljama na Balkanu. Osim njemačkog stanovništva koje je u Zemun naseljavano tijekom austrijske okupacije Srbije, od 1740. doseljavaju se i Nijemci i Srbi iz Beograda, te zanatlije iz Srbije i Bosne, a naročito iz Makedonije i drugih turskih zemalja s juga Balkanskog poluotoka⁵. Tu višetničku (a time, nesumnjivo, i višejezičnu) sredinu opisuje i sam Büttner, govoreći o okolnostima pod kojima je bolesnicima nosio svetu pričest: morao ju je nositi “uvijek kriomice” jer “u toj mješavini raznih plemena i naroda – primjerice Turaka, Židova, shizmatika itd. – presveti bi sakrament možda nailazio na više nepoštovanja nego počasti”⁶. Vincetić navodi još jedan primjer u kojemu se u Zemunu spominju Turci (iako se, dakako, ne mora raditi o etničkim Turcima⁷): “Isto tako upozoruje (Büttner, op. M.A.) svoje nasljednike, da za Brašančevo na vrijeme upozore oblast grada, koja ima izdati naredbu, da Turci, koji u gradu stanuju, toga dana, dok se procesija vodi, iz kuće ne izlaze, a sljedbenici istočne crkve da budu otkrivene glave i da kleknu dok pored njih

³ Srakić, 1979, s. 78.

⁴ Vincetić, br. 17, 1925; s. 130.

⁵ *Istorija Beograda*, s. 681.

⁶ Prema: “Prije 1752, župnik je nosio svetu pričest bolesnicima 'semper occulte', te ovaj svoj postupak obrazlaže i ispričava opaskom: 'nam in hac variarum gentium et nationum – puta Turcarum, Judaeorum, Schismaticorum etc – commixtione venerabili sacramento... plus irreveretiae forsan, quam honoris contingeret.'”, Vincetić, br. 18, 1926; s. 145.

⁷ V. npr kod: Čaušević, 1999.

prolazi ophod sa presv. oltarskim sakramentom.” (Vincetić, br. 18, 1926; s. 145.)

Etničkoj raznolikosti austrijskoga Zemuna pridonosila je i činjenica da se njemu nasuprot nalazio osmanlijski Beograd. Kad je austrijska vojska 1740. predala Beograd, grad je bio gotovo potpuno prazan, pa su za Büttnerova vremena i beogradsko stanovništvo sačinjavali uglavnom došljaci, muslimani porijeklom iz raznih dijelova Osmanskog carstva, narod koji “nije bio poslovan svet, a još manje bogat”⁸. Beogradski esnaflije toga doba najčešće su bili aktivni janjičari koji su se zanatima bavili kao dopunskom djelatnošću jer od svojih nesigurnih i niskih plaća nisu mogli živjeti. Čak je i trgovina bila u rukama trgovaca koji su ondje samo privremeno boravili, smješteni po hanovima.

Protok stanovništva između ova dva grada, odnosno, preko njih, dvaju carstava, bio je, naravno, izuzetno velik. “Regularni” posjetitelji s Balkanskog poluotoka u Zemun su ulazili nakon što bi prethodno bili podvrgnuti višednevnom, a ponekad i višetjednom pregledu u gradskom kontumacu. I austrijska i turska strana na ovom su području nastojale samo na jačanju razgraničenja na Savi i Dunavu; austrijska zato što je veći pritisak trpjela na drugim, europskim stranama, a turska stoga što je bila svjesna da je ono što je Beogradskim mirom postigla “prevazilazilo ne samo njezine stvarne mogućnosti, nego i očekivanja”⁹. No, unatoč obostranom nastojanju, život na granici bio je praćen i svakojakim ispadima, koji su često prerastali u afere o kojima su morale raspravljati i najviše vlasti dviju država. Naime, na obje se strane razvio i tipičan pogranični društveni talog koji je uključivao uhode, konjokradice, lopove, krijumčare lažnog novca i robe, hajdučke skupine, pa čak i trgovce robljem; pripadnici te skupine su, poput riječnih nanosa, plivali oba grada, a posebno zemunske obale¹⁰.

To bi, u kratkim crtama, bila sredina u kojoj je, u poprilično nesigurnim, pa i skromnim životnim uvjetima djelovao svećenik Büttner.

⁸ *Istorija Beograda*, s. 675.

⁹ *Istorija Beograda*, s. 587.

¹⁰ Neki od mnogih 'pograničnih' događaja opisanih u iscrpnoj “Istoriji Beograda” gotovo da graniče s fikcijom, primjerice događaj koji je 1748. pobudio veliko uzbuđenje među zemunskim stanovništvom:

“Reč je o dolasku dvojice, čak i za ono vreme, neobičnih putnika u zemunski kontumac. O malom sinu poraženog persijskog Nadir-šaha – potonjem caričinom pitomcu i oficiru Francu, prvom baronu fon Zemlinu – i njegovom baštovanu, jednom starom Jermeninu. Prerušeni u prosjake, kao slepi starac i njegov pratilac, oni su uspeli da neopaženo prebrode neprijateljsko Tursko Carstvo, da u porubima svojih rita prenesu dragulje persijskog dvora, koji su zadivili zemunske građane i da zatraže azil u Austriji.” (*Istorija Beograda*, s. 593.)

U ne osobito prostranom župnom stanu živio je s kapelanom, svoje dvije sestre, sluškinjom i slugom¹¹. Nakon njegove smrti, sastavljen je popis od 311 knjiga koje su iza njega ostale: tiskane su u Veneciji, Pragu, Beču, Parizu, Zagrebu, Trnovu, Milanu, Tübingenu i drugim europskim kulturnim središtima. Nameće se, dakle, zaključak da je onovremeni Zemun – sredina koja, zacijelo, nije bila nimalo laka – ipak bio veoma poticajan poliglota kakav je bio Büttner.

II. O BÜTTNEROVOJ OSTAVŠTINI

Büttnerova rukopisna ostavština na turskom jeziku pronađena u Đakovu sadrži uvezani Njemačko-turski rječnik te 4 svešćića i 3 listića. Osim dva listića¹², sve dijelove ostavštine povezuje isti rukopis i uglavnom jednak grafijski sustav. U popisu Büttnerovih knjiga sastavljenom tijekom vizitacije 1765. godine spomenuti su, između ostalog, “Njemačko-turski rječnik” te jedna “Turska gramatika”¹³. Nije jasno na što se pod potonjim mislilo, jer u pronađenoj ostavštini – osim svega desetak na nekoliko različitih mjesta raspoređenih popisa gramatičkih pravila – nije zatečeno nešto što bi se moglo nasloviti s “Gramatika”. U spomenutoj posthumno sastavljenoj listi knjiga iz 1779, međutim, ne nalazimo ni Rječnik ni Gramatiku; možda zato što se radilo o rukopisnoj, neobjavljenoj literaturi.

Budući da se ovim člankom prvi put opširnije ukazuje na Büttnerovu ostavštinu, rad je zamišljen kao prošireni kataloški prikaz cijele građe. Pri tome se, koliko je to u ovom uvodnom radu bilo moguće, nastojalo pratiti metodološka načela za proučavanje tekstova na turskom jeziku pisanih latinicom koja je predložio G. Hazai¹⁴, s posebnim naglaskom na pitanju o porijeklu autora (odnosno o tome radi li se o nativnom ili nenativnom govorniku turskog jezika) i miljeu u kojemu je ostavština nastala.

Kako nijedan dio građe nije autoriziran, ne može se sa sigurnošću reći da joj je autor Büttner. Zasad je, kako će se dalje u tekstu vidjeti, jedino jasno da je nastala u Zemunu. O vremenu nastanka također se

¹¹ *Kanonske vizitacije*, s. 201-202 i 207.

¹² Listići 1 i 2 su pisma, pa se time ni sadržajno ni po karakteristikama rukopisa ne uklapaju u ostalu građu.

¹³ *Kanonske vizitacije*, s. 315. Kao ilustraciju Büttnerovih jezikoslovnih interesa, dodajmo kako je prema ovome popisu njegova biblioteka, pored spomenutoga, posjedovala gramatike i rječnike za latinski, grčki, hebrejski, talijanski, francuski, španjolski, ilirski, toskanski i kastelanski.

¹⁴ Hazai, 1978; s. 122-125. Na ista je načela upozoreno i u: Čaušević, 1991.

može zaključivati samo posredno, npr.: pismo s Listića 1 datirano je godinom 1755., ili: u Rječniku se pojavljuju primjeri po kojima je jasno da je u vrijeme zapisivanja Beograd bio osmanlijski, a primjeri vezani sa Zemunom sugeriraju vrijeme austrijske vladavine, što okvirno upućuje na razdoblje nakon 1740. godine. Kako se pretpostavlja da je Büttnerova ostavština u Đakovo stigla nakon njegove smrti, kao vrijeme nastanka može se navesti razdoblje između 1740. i 1779. godine.

I površnim uvidom u građu, nakon što se jednom pronikne u način zapisivanja i osnovna obilježja turskog jezika ovih tekstova, uočava se da je autor bio upućen u turski jezik¹⁵. Osim toga, jasno je da je zapisivaču materinji jezik bio njemački: turski je jezik zapisan latinicom, a grafemski sustav kojim je zapisivan temelji se na polazištu iz njemačkog jezika. Turski se jezik najčešće prevodi i objašnjava njemačkim, a potom latinskim te talijanskim i francuskim jezikom. I, konačno, najvažniji dio ostavštine predstavlja Njemačko-turski rječnik.

II. 1. Rječnik

A. Kodikološki opis: Njemačko-turski rukopisni rječnik najopsežniji je dio Büttnerove ostavštine. Uvezan je u knjigu (vel. 35 × 23 cm) od koje su ispisane 134 stranice (ne uključujući naslovnu). Stranice su paginirane do 127.; Rječnik je na prvih 126 stranica. Njemu slijedi 8 stranica na kojima su dva popisa poslovice. Preostali dio, oko stotinjak stranica, ostao je prazan. Listovi su označeni s dvije vrste vodenih žigova: slovom W ili slovima AS.

Knjiga je uvezana kožnim hrbatom; korice (od kojih gornja nedostaje) su kartonske, s kožnim ukrasima u kutovima. Naslovna stranica Rječnika nalazi se na trećem listu, a naslov glasi: *Türkisches Wörterbuch oder Dictionarium Seu Vocabularium*. Paginacija počinje s prvom stranicom Rječnika, odnosno slovom A. Na svakoj se stranici nalazi između 25 i 30 natuknica. Njemački je jezik zapisan goticom, a turski jezik (kao i sporadična pojašnjenja na latinskom) latinicom. Kako kod nekih bilježaka dodanih sa strane ponekad nedostaje pokoje slovo uz rub stranice, vidi se da je Rječnik uvezan nakon što je napisan. Rukopis je uglavnom lijep i čitak, i u cijelosti pripada istoj osobi.

B. Porijeklo Rječnika: Već nakon prvog uvida u ostavštinu, kao jedno od najvažnijih pitanja – s obzirom na to da se, kao što je rečeno, radi o nepotpisanoj građi – postavilo se pitanje o njezinu porijeklu.

¹⁵ Sasvim je sigurno da se ne radi o neupućenom zapisivaču/prepisivaču o kakvome je npr. govorio Gj. Németh u studiji *Die Türkische Sprache in Ungarn...* (s. 22-28).

Kako je nađena kod Büttnera, jedan od odgovora na to pitanje bila je i mogućnost da ju je Büttner donio dolazeći iz Njemačke što bi, s obzirom na onovremene “orijentalne” škole po Europi¹⁶, bilo posve moguće. No, kako se na koncu, nakon čitanja i prijepisa rukopisa, ipak pokazalo, Rječniku je (a preko njega i cijeloj ostavštini, budući da su osobine rukopisa u gotovo cijeloj građi iste) moguće odrediti mjesto nastanka. Činjenica da turski jezik Rječnika uglavnom pokazuje osobine po kojemu pripada zapadnorumelijskom turskom dijalektu nije mogla biti dovoljan dokaz u prilog “zemunskog porijekla” građe. Ipak, u njemu se javljaju toponimi koji ga prostorno poprilično jasno smještaju: u primjerima se u nekoliko navrata javljaju Zemun, Beograd, Sava i Dunav. Ovdje ćemo navesti nekoliko takvih primjera¹⁷:

Zemün – ile Belgradün ortasinda Savadiir. (70)¹⁸ Između Zemuna i Beograda nalazi se Sava.

Zemünün büjüghi = baschi kimdr? (73) Tko je zemunski upravitelj (zapovjednik)?

Duna taschdy, Zemünün idğinde ghyrdi. (106) Dunav se prelio i poplavio Zemun.

Belgrad zemune jakünder. (72) Beograd je blizu Zemunu.

Vera – Bayraky tikmek. Belgrad veraile verilmischdür. (5) Istaknuti zastavu za predaju (bijelu zastavu). Beograd je predan na vjeru¹⁹.

Paschanun aghrliki Belgrada gheldy. (15) Pašin tovar stigao je u Beograd²⁰.

Bana ghürünür = ghellir, ki bu vakitlerde Belgrad – kalesi kolai alynyr. (17) Čini mi se da bi beogradsku tvrđavu sada bilo lako zauzeti.

Na jednom se mjestu spominje i Grocka²¹, u kontekstu koji pokazuje da je autor Rječnika kraj oko Beograda ako ne poznao, a ono barem nastojao upoznati:

¹⁶ Vidjeti, npr. u: Hasan Eren: *Türklük Bilimi Sözlüğü*, Ankara, 1998.

¹⁷ Primjeri s toponimima u Rječniku nisu brojni; pored nabrojanih toponima, spominje ih se još svega nekoliko, od kojih se jedino Beč pojavljuje u više primjera.

¹⁸ U članku je pored svakog primjera u zagradi dodan broj stranice, neovisno o tome je li dotični dio ostavštine paginiran ili ne.

¹⁹ Južnoslavenska riječ *vera* odnosno *vira* u kontekstu turskoga, odnosno osmanskog jezika javlja se primjerice i u *Autobiografiji Osman-age Temišvarskog* (s. 8 odnosno 120).

²⁰ *Aghrlik* u Rječniku na njemačkom glasi *Bagage*; pretpostavljam, ipak, da je, s obzirom na vrijeme o kojemu se govori, riječ *tovar* bolji hrvatski ekvivalent od *prtljage*.

Flecken. Marckflecken. kasaba. hisarcsyk. Nb. /nota bene/ hoc ultimo uoc' /voce/ etm' /etiam/ vocatur Krotska. (45)²² Prijevod napomene na latinskom jeziku glasi: “Upamti da se tom posljednjom riječi naziva također i Grocka.” Potvrdu za dvostruko ime Grocke nalazimo u Indeksu knjige “Smederevski sandžak” Eme Miljković-Bojanić gdje uz natuknicu Grocka stoji: “(Hisarlik, Gradište, Staro Gradište), varoš, palanka, hisar, selo” (s. 337)²³.

Primjeri u kojima se spominju “domaći” toponimi sastavni su dio natuknica i nisu naknadno dopisani, iako u Rječniku dometnuti primjeri, pa i čitave na taj način umetnute natuknice, nisu rijetkost.

U prilog pretpostavci da je Rječnik autorsko djelo možda govori i činjenica da je desetak natuknica zapisano samo na njemačkom (*Adjutant* (6), *Gelenck am finger* (50), *Gugu* (54), *Triumph* (104) itd.) jer im autor u trenutku zapisivanja očigledno nije znao naći turski ekvivalent. Ako se tome dodaju podaci o Rječniku pronađeni u Sveščiću 4 (v. dalje), jasno je da je autor, ako je i imao uzor i izvor u nekom starijem rječniku, ovaj Rječnik velikim dijelom sâm koncipirao i da ga nije samo prepisao.

C. Jezične posebnosti. U tekstu se na nekoliko mjesta njemačke riječi na turski prevode inačicama slavenskog porijekla, odnosno riječima koje su u turski ušle posredovanjem slavenskog jezika. Npr.:

Becken. Handbecken. Lavor. Legien. (17)

Hausen. ein fisch. moruna – balyky. (56)

Hecht. Stuka – ballyki. (57)

Sardelle. Sardella – balyky. (83)

Tisch. sofr. astal²⁴. (101)

²¹ Grocka je “varošica u Srbiji na desnoj obali Dunava”, istočno od Beograda, “važna stanica na Carigradskom drumu, a kao prvo konačište od Beograda imala je karavan-seraj”. (Enciklopedija Jugoslavije, sv. 3, Zagreb, 1954-71.; s. 625).

²² U kosim su zgradama riječi rekonstruirane na temelju skraćénica; u originalu ih nema.

²³ U istoj knjizi nalazimo i dalja objašnjenja imenâ Grocke : “Grocka – Prvi pomen ovog utvrđenja u turskim izvorima srećemo u dnevniku o pohodu sultana Sulejmana na Ugarsku 1521. godine, koji je vodio Hajdar Čelebija. Grocka se najpre javlja pod nazivom Hisarlik (tur. Gradište), a kasnije se naziva Hisarlik (tur. mala utvrda, tvrđavica). Ipak, izvesno je da je ovo mesto podignuto pre 1521. godine, jer se već 1526. naziva Starim Gradištem (tur. Eski Hisarlik).” (S obzirom na srpski prijevod, vjerojatno je ovdje kod drugog spomena imena “Hisarlik” trebalo stajati “Hisarcik”; očito se radi o tipkarskoj pogrešci.)

²⁴ “Riječ stô je kulturna riječ, koju posudiše Litavci stalas, Madžari asztal (1293), koja je opet došla k nama kao astal, gen. -ala (Vuk), odatle pridjev na -ski astalski

*Erbsen. krah*²⁵. (38)

Riječi slavenskog porijekla nisu rijetkost u turskim dijalektima na Balkanu (pa čak ni u nekim anadolskim dijalektima, kamo su došle posredovanjem doseljenika iz Rumelije); tako, npr. Gj. Németh u svojoj studiji o turskom jeziku u Mađarskoj sedamnaestoga stoljeća daje listu posuđenica iz slavenskih jezika (pr. *kabao, kûm, sova, tanjur* i dr.)²⁶.

I na sintaktičkoj razini zamjetljiv je utjecaj slavenskog jezika; primjeri po strukturi nerijetko posvema nalikuju onima na koje su nailazili autori studija o balkanskom turskom. Npr.:

Bu adamy jüsünden seserim chyrsys olmasyna. (4) Po licu ovoga čovjeka vidim (osjećam) da je lopov.

Dosta syr / sr inanmak. (9) Povjeriti tajnu prijatelju.

Evetle, schu adama jetischesün. (20) Požuri, da stigneš toga čovjeka.

Vachtdur klisseje ghitmek. (50) Vrijeme je poći u crkvu.

Bu adam pak ruba taschyr. (102) Ovaj čovjek nosi (odijeva) čistu odjeću.²⁷

Sahat kacsdedr? (111) Koliko je sati?²⁸

Na frazeološkoj razini ponekad je teško razlučiti treba li određene primjere promatrati kao oblike koji su bili uobičajeni među nenativnim govornicima, ili se pak radi o “inventivnosti” autora Rječnika, kao što je to u sljedećim primjerima:

Hastalar evi. (10) Bolnica.

Ilatsch – Dükiani. (10) Ljekarna.

D. Kulturološki aspekt. Čitava Büttnerova ostavština pogodna je i za proučavanje s kulturološkog stanovišta. Ovdje ćemo istaknuti skupinu primjera koji govore o Turcima.

U Rječniku je njemačka natuknica *Türk* na turski prevedena kao: *müsülman. müsürman. osmanly. Türk.*(104). Upotreba imena *Turčin*

(ubrus) i deminutiv astalčić. Mađarski slavizam posuđuje Rumunji premda imaju svoj lat. masa < mensa, bug astal, Arbanasi (u Srijemu) astal. Tako postade preko Mađara praslav. riječ balkanskom.” (Petar Skok: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1971-714; sv. 3, s. 332.

²⁵ Ovdje se riječ *grašak* na turski prevodi kao *krah*, odnosno *grah*, što potvrđuje pretpostavku E. Čauševića navedenu u napomeni br. 65 u *Autobiografiji Osman-age Temišvarskog* (s. 124).

²⁶ Németh: *Die Türkische Sprache in Ungarn...* (s. 146).

²⁷ Na identičnu uporabu glagola *taşmak* u značenju *giymek* nailazimo i u: Németh, 1970; s. 34. Autor Rječnika, kako će se u daljim primjerima vidjeti, ta dva glagola tretira kao sinonime.

²⁸ Usp. s: Čaušević, 2005.; s. 24.

za muslimane uopće proširena je na cijelom Balkanu²⁹. Stoga, kao što je već spomenuto, ni u ovom slučaju nije posve jasno govori li se o etničkim Turcima, ili o stanovništvu islamske vjeroispovijesti. Bilo kako bilo, vidi se da je autor Rječnika o njima imao poprilično jasan stav: Turci (i sve što je tursko) nose samo negativne osobine. Npr.:

Türkler Xtianlara csok sullum eteirler. (104) Turci kršćanima nanose mnoga zla.

Frenk Osmanlidan daha akylidr Schifesys. (22) Nema sumnje da je Europljanin pametniji od Osmanlije.

Osmanli altön alcsakdr, fenadr. (88) Osmanlijsko je zlato bezvrijedno, loše.

Christiana jasakdr Osmanlida jeschil ghjimek = taschymak. (107) Kršćanima (koji žive) pod Osmanlijama zabranjeno je odijevati zeleno.

Pored toga, autor, kao posrednik između dva civilizacijska kruga, etnografski detaljno upućuje na ono što obilježava drugu stranu. Tako, naprimjer, u sljedećoj natuknici daje cjelovitu sliku o jednom odjevnom primjeru:

Hosen. weisse unterhosen. Don. ordinari oder oberhosen. Csagschir. Türkische hosen aus schwartz oder Roth leinwad wie die Türcken oder Griechen im Sommer tragen: Dimi = csindghian = Tuman. Winter oder reis hosen, gemeiniglich aus blau Tuch: Schalvar = Jol – schallvary. (59)

Slika o razlikama u načinu odijevanja dopunjena je sljedećom natuknicom, odnosno primjerom:

Schuhe. babucs. Jemene. Schuhe wie die Türcken tragen. (90)

Osmanliniün csoghu ghöksüny dügmelemes. (64) Većina Osmanlija ne kopča (košulju) na prsima.

Autor, naravno, upozorava i na razliku prema vjeroispovijesti pri čemu muslimani opet dobivaju ulogu “Drugoga” i negativnoga. Npr.:

Oghlumu ghördüm, bir müsürmanilen syk konuschur, kastila ghen-dini ghörmeslighe vurdum, korkundan ki müsürman olmasyn. (9) Vidio sam svoga sina (kako) često razgovara s jednim muslimanom te sam se namjerno pretvarao da to ne vidim (tj. nastojao sam to potisnuti, previdjeti), od straha da ne postane musliman.

²⁹ Ova je činjenica u literaturi višestruko obrađena, v. npr. u: Todorova, Maria: *Imaginarni Balkan*, Beograd, 1999.; s. 305.

U Rječniku je navedeno mnogo primjera kojima se ukazuje na vrijednosti kršćanstva³⁰, a u ovom kontekstu takvi primjeri odaju autorove misionarske namjere. Npr.:

*Den, bak bu adamy, Christian olurmi? (77) Ispitaj (oprobaj) ovoga čovjeka, može li od njega biti kršćanin?*³¹

U istoj knjizi, nakon Rječnika, nalaze se dva popisa poslovice. U prvom je na jednoj stranici (127) popisano 27 poslovice od kojih je većina i navedena u Rječniku. Pored takvih poslovice napisano je kojoj natuknici pripadaju, odnosno na kojoj su stranici. Npr.:

24. Duvar daha kullak var. vide Ohr.

Na sljedećih sedam nepaginiranih stranica nalazi se drugi popis poslovice; svaka je od njih prevedena, odnosno opširno objašnjena na talijanskom jeziku.

II. 2. Sveščići

Sveščić 1

Sveščić se sastoji od dva presavinuta lista (na sredini im se nalazi vodeni žig u obliku srca), koji tako čine malu neuvezanu bilježnicu od 8 stranica (vel. 24 × 18 cm). Na prve dvije stranice nalazi se popis priloga bez uočljivoga reda (*mukaddem, sonrah, en sonrah*, (1) itd.). Svaki je prilog preveden na latinski, te primjerom smješten u kontekst turske rečenice. Način zapisivanja uklapa se u grafijski sistem Rječnika iako u njemu ne nalazimo identične primjere. Primjeri su zanimljivi ne samo po tome što, iako ih je malo, prilično jasno odaju karakteristike zapadnorumelijskog turskog, nego i sa kulturološkog stanovišta, kao ilustracija vremena i prostora u kojemu su nastali. Na primjer:

*Biz jemek jeriken hyrsyslar bizi apansys/apansysdan bastilar.*³² (1)

Sykcsa görüşchelüm. (1)

Csin Sabah uikudan calkmak sevabdr. (1)

Benüm adam baškadr. (2)

³⁰ Spomenut ćemo ovdje jedan primjer u kojemu se spominje crkva, ali se, po svojoj "neozbiljnosti", razlikuje od svih ostalih: *Ghülleceghim gheldy kilissede, ghen-dumy sapt etdüm. (107)* Došlo mi je u crkvi da se smijem, ali sam se suzdržao.

³¹ U daljem tekstu primjere nećemo prevoditi, ne samo zato što se radi o općepoznatom leksiku, nego i stoga što se primjerima, i onda kad to nije posebno napomenuto, željelo prvenstveno uputiti na osobine jezika ostavštine prema kojima ga možemo svrstati u zapadnorumelijski turski, a prema pravilima toga turskog dijalekta opisanim u studijama Németha, Hazaija, Adamovića, Čauševića i dr.

³² "Lopovi" su, inače, jedan od veoma učestalih aktera u primjerima u cijeloj građi.

Moguće je da se radi o neprepisanim, odnosno o ad hoc smišljenim primjerima, jer se u jednome od njih pojavljuje i Beograd; uz prilog *mukaddem* stoje ova dva primjera:

Beniim babam mukaddem jenicseri idy. (1)

*Belgrad mukaddem Xtianiin*³³ *idy.* (1)

Na trećoj i četvrtoj stranici nalazi se još jedan popis s naslovom *Verba notanda* (Glagoli koje valja upamtiti). Iako nije jasno kojim su redom posloženi, ako ih se pogleda sa semantičkog stanovišta, uočava se da se radi o značenjskoj skupini glagola: o glagolima koje bi se moglo okupiti oko središnjeg značenja “nauditi (kome)”. Npr.: *fenaliik istemek* (3), *išine enghelik etmek* (3), *aiblamak* (4). Očigledno se radi o glagolima kojima se u ispovijedi priznavalo grijeha, a to potvrđuje i tekst na kraju popisa, čin kajanja na turskom jeziku:

*Bu dedükleriim ve unutulklariim ghünahlardan ötürü ğiani göngül-
den püsmaniim, ve ghücsüme ghellir allaha karşı bu kadar ghü-
nahlar etügüme. Schinden sonrah ğiani ghöngülđen ikrar ederim,
bir dahi etmeim. Pek severüm bin kierre öleim, ki allaha karşı
ghünah eteim.* (4)

Slijede potom dvije stranice nasumičnog popisa leksema i fraza na turskom jeziku. Prema neurednosti kakva se u ovoj ostavštini rijetko sreće, i s obzirom na to da su turske natuknice od primjera do primjera različito prevedene – na latinski, njemački, a u nekoliko primjera čak i na talijanski, te da je nekoliko natuknica zapisano na njemačkom, a zatim prevedeno na turski, u ovom bi se slučaju moglo raditi o zapisivanju prema slušanju. I u ovim je primjerima pripadnost zapadnorumelijskom dijalektu veoma očita, npr: *hastalygha ogramisch* (5), *hatyrinusy sormagha gheldum* (6), *csicseklük* (6), *jagluk* (6), itd.

Sveščić 2

Sastoji se od 12 presavinutih listova (s vodenim žigom u obliku lji-ljana i devet uzdužnih utisnutih linija), što čini bilježnicu od 24 stranice (vel. 22 × 18 cm, ispisane i paginirane do dvadeset i druge), koja je uvezana koncem. Naslov joj je na latinskom: *Miscellanea pro lingua Turcica, circa materias et res spirituales animae et salutis*, a nakon njega slijede tekstovi katekizamskog (ili, ponekad, propovjedničkog) sadržaja. Počinje s nekoliko cjelina na koje upućuju i naslovi na latinskom upisani sa strane: *Ave Maria*, *Psalam 122*, *Preparatio ad confessionem* i *Confiteor*. Od 6. stranice do kraja obrađuju se Deset Božjih

³³ Na ovakav su način i u Rječniku bilježeni leksemi kojima bi, prema hrvatskom, osnova bila kršćan-.

zapovijedi, svaka kao poseban podnaslov. Način na koji se o njima govori sadržajno podsjeća na sveobuhvatan “ispit savjesti”: tekstovi se sastoje od nizanja svih onih djela kojima je dotična zapovijed mogla biti prekršena. Npr.:

Eghier behris-ghiuni jedi ve dutmadi. (9),
Eghier tuschundi kimse usdune, fena fighir ile, ve sosilen ve fighirile fena muhabet. ve eghier halka nakleti bu chaber. (16),
ve eghier bakdi kimsenun kisli scheina ve halka nakletti (...) ve eghier kimsenun megdubleri atschdi, ve muhurli kiakatlerini atschdi, isinsys sahabinden. (19), i sl.

Zasad nije moguće ustanoviti radi li se o prijepisu kakvog starijeg katekizma na turskom jeziku. Büttner je svoju zemunsku pastvu poučavao prema “vircburškom katekizmu”, pa bi se, ukoliko je ovo njegov prijevod, vjerojatno moglo ustanoviti sličnost s tim katekizmom³⁴.

Grafemski sustav podudara se s građom u Rječniku. Ovo je jedini dio Büttnerove ostavštine koji se u cijelosti sastoji od povezanoga teksta, po čemu je veoma pogodan za analizu na sintaktičkoj razini: i površnim uvidom u tekst očito je da je sintaksa otpjela jak neturski utjecaj.

Sveščić 3

Na tri presavinuta lista (odnosno 6 stranica formata 23 × 18 cm s vodenim žigom u obliku ljljana na sredini lista) nalaze se tri sadržajno različite cjeline. Prve dvije stranice ispisane su turskim leksemima i frazama kombiniranim s inačicama na njemačkom, latinskom i talijanskom, slično kako je to učinjeno i u Sveščiću 1. I ovdje u jednoj natuknici nailazimo na “domaće” toponime: *neher oder nehr. fluss. nehri Duna. nehri Sava.* (1)

Na sljedeće tri stranice na turskom su jeziku ispisane, ponovno, Deset Božjih zapovijedi (u kraćoj verziji nego u Sveščiću 2), Pet crkvenih zapovijedi, Sedam svetih sakramenata, Sedam darova Duha Svetoga, Sedam djela milosrđa i Sedam glavnih grijeha.

Slijedi zatim popis grijeha najavljen ovim naslovom:

Csocsug/k/lughumdan – ušaklugumdan – guencslüghümden – ghen-dimi bilelden berü etüghüm – kldyghüm ghiinahlar bunlardr (7).
 Cijeli je tekst napisan u perfektu na –miš, pri čemu je najčešće korištena varijanta –miš. Npr.:

³⁴ Vincetić navodi da su kapucini (koji su se u Zemunu zadržali do Büttnerova dolaska) poučavali po Kanizijevu katekizmu, “dočim je župnik Büttner donio osobno iz svoje dijeceze vircburški katekizam i njega se držao u tumačenjima” (Vincetić, br. 24, 1925, s.188).

*Duvamy bitürmemişim – hics etmemişim; Aklum fiğhrüm kairi jere-
lere ve scheilere ghestirmişim, ghüngahlarümün afyni ve gennet-
lüghy dilememişim, dünialük istemişim; anama ia babama el kal-
dyrmışim (7); csok sabrsylük etmişim (8).*

Sveščić 4

Sastoji se od 4 presavinuta lista uvezana koncem u malu bilježnicu vel. 23 × 18, na grubom papiru bez vodenog žiga. Prvih osam stranica ispunjeno je popisima riječi, od kojih su posebno zanimljive prvih šest: na njima su popisane natuknice za slova W i Z (natuknice su na njemačkom, a prijevod na turskom, s mjestimičnim pojašnjenjima na latinskom), koje nalazimo i u Rječniku. Međutim, u ovom su sveščiću veoma neuredno popisane, tako da ova lista izgleda kao pripremni rad za pisanje Rječnika. Uz sporadičnu razliku u načinu zapisivanja (pr. S 4: *ditremek* : R 122: *titremek*; S 4: *jumuşak* : R 122: *jumuschak*), u Rječniku su neke natuknice dopunjene, npr: S 4: *Ziegel. Tach-ziegel. kier/e/mid.* : R 123: *Ziegel. Tach-ziegel. kieremid. ziegel zum mauer. Duvla.* U Sveščiću je natuknici na str. 3: *Zahnloß. Disch-sys. Dişleri Dökülmisch* dodan i glagol *dökülmek* pojašnjen sljedećim primjerima: *Agacsdan jobraklar döküldy. Kessenden aghcsem döküldü. Usdume csok adam töküldü. Ne dökülürsünus üsdüme? Sinekleri üsdüme döküldüler. Ne düşersyn üsdüme?* U Rječniku prva dva od ovih primjera nalazimo uz natuknicu *Fallen* (42), a ostale uz *Überfallen* (105). Jednako tako, u Sveščiću (4) nalazimo sljedeću natuknicu: *Zerlassen. Eritmek. neut. Erimek. Zergehen. Bu hastalükda csok eridiüm.* U Rječniku ovaj primjer dolazi s natuknicom *abzehren* (5). Teško je zamisliti na koji je način autor Rječnika mogao ovladati rasporedom ovih natuknica; vjerojatno je cjelokupan rad na Rječniku morao proći i međufazu u kojoj je natuknice prvo raspoređivao na kartice.

Na preostalim stranicama ovog sveščića nalazi se još jedna lista raznih priloga, najčešće dopunjenih primjerima, npr.:

Sabah gheldükde smarladüghün ischi sana japarım. (12)

Öte ghünlerde hyrsyslar jolda öghüme csikdiler. (12)

Erken kalkmak ve erken jadmak saglukdr. (12)

II. 3. Listići

Listić 1 je po obimu najmanji dio ostavštine. Na polovici lista (vel. 22 × 18 cm, s jedne strane polovina vodenog žiga u obliku ljiljana) zapisano je pismo napisano u Pančevu, a datirano s “bu ayn onicisinde” i godinom 1755. Od toponima, spominju se Beograd, Pančevo i Temišvar, a od osoba “elci Beg Halil effendi” te “Baron Pengler”. Potpis

sastavljača pisma je, međutim, posve nečitak. Rukopis izgleda kao da ga je pisala ruka nevična pisanju. (Tom dojmu pridonose i brojne mrlje od tinte).

Listić 2 se od ostale ostavštine bitno razlikuje i po rukopisu i po grafemskim rješenjima, pa je očito da također ne pripada sastavljaču ostalih tekstova. Na grubom listu (vel. 16×21 cm) s jedne se strane nalazi popis poslovice na turskom jeziku i njihov prijevod na latinskom. Na drugoj strani je pismo na latinskom jeziku u kojemu se također spominje barun Pengler.

Listić 3. Na 4 stranice gruboga papira (vel 36×23) gusto su ispisani primjeri iz gramatike turskoga jezika na francuskome. Pored iscrpnih paradigmatičkih primjera za kategoriju posvojnosti (izraženu genitivom ličnih zamjenica i imenicom s posvojnim sufiksom, pr. “benum kitabum, senun kitabun...”), zabilježeni su i primjeri za izražavanje komparativa i superlativa, izražavanje kategorije lika i sl. Za svaki, pa i najjednostavniji primjer na turskom jeziku, dodan je i prijevod na francuskom, iako se, budući da u turskim primjerima ne postoje odstupanja koja bi se mogla proglasiti pogreškama odnosno zapisivačevim omaškama, ne stječe dojam da ih je zapisivao netko tko barem donekle nije bio upućen u turski jezik. Po bilješkama kojima se upućuje na stranice u gramatici (pr. “Pro nomina personalia vide pag. 14”, “Numeri distributivi pag. 24” i dr.) reklo bi se da se autor zapisa nije namjeravao odvajati od gramatike, te da su mu ovih nekoliko stranica služile samo kao vježba, odnosno da su odraz uobičajene učeničke tehnike “sažimanja”. Grafemi na koje se ovdje nailazi (pr: w, i) u drugim se dijelovima rukopisa (osim u Listiću 2) ne koriste, što znači da autor Rječnika i ostalih tekstova nije koristio transkripciju autora gramatike.

ZAKLJUČAK

Büttnerovoj ostavštini na turskom jeziku tek predstoji lingvistička analiza na svim razinama. Ovim se radom pokušalo odgovoriti na pitanje o njezinu porijeklu, pri čemu su i ekstralingvistički elementi sadržani u tekstovima imali veliku ulogu. Pokušalo se također utvrditi do koje je mjere ta građa originalna; kako se vidjelo, barem što se Rječnika tiče, očito je da se radi o autorskom tekstu. Tekstovi dodani Rječniku mogu se definirati kao pripremni, “leksikografski” radovi.

Pitanje autorstva, međutim, i dalje ostaje neriješeno, jer činjenica da je građa na turskom jeziku nađena kao dio Büttnerove sveukupne ostavštine nije dovoljna da ga se proglasi njezinim autorom. Ipak, treba

se uzeti u obzir da je nastala u Zemunu u vrijeme njegova župnikovanja, da joj je konačna svrha vjerojatno bila pomoć u vjersko-prosvjetnom radu, i da je autoru materinji jezik bio njemački. Ako se uz to ponovno spomene i njegova biblioteka prema kojoj ga možemo opisati kao intelektualca i poliglota koji je očigledno njegovao svoje jezikoslovne interese, vidi se da se zasad kao jedini mogući autor ovih tekstova nameće upravo Büttner, zemunski župnik “kome trebaju dati dužno poštovanje svi i pojedini”³⁵.

LITERATURA

- Adamović, Milan: *Konjugationsgeschichte der türkischen Sprache*, Leiden, 1985.
- Adamović, Milan: Razvitak vokalizma kod nekih osmanskih sufiksa, *POF XXII–XXIII*, 1972-73.
- Autobiografija Osman-age Temišvarskog*, prev. i prir.: E. Čaušević, Zagreb, 2004.
- Blau, Otto: *Bosnisch-türkische Sprachdenkmäler*, Leipzig, 1868.
- Caferoglu, Ahmet: Die Anatolischen und Rumelischen Dialecte, *Philologiae Turcicae Fundamente*, Wiesbaden, 1959; 239-260.
- Čaušević, Ekrem: “Bosanski” turski i njegove autentična obilježja, *Prilozi za orijentalnu filologiju 41*, Sarajevo, 1991; 385-394.
- Čaušević, Ekrem: Onu suz ettirmek için bir zanaat vereim – Neka zapažanja o leksiku latiničnih tekstova na turskom jeziku, *POF 49*, 2000, s. 9-18.
- Čaušević, Ekrem: Prve gramatike turskoga jezika u Bosni i Hercegovini, *Zbornik radova o fra Anđelu Zvizdoviću (1498-1998)*, Sarajevo-Fojnica, 2000; s. 487-500.
- Čaušević, Ekrem: 'Turci' u Satiru Matije Antuna Relkovića (1732-1798), *POF 47-48*, 1997-98 (1999), s. 67-84.
- Čaušević, Ekrem: Turska gramatika fra Andrije Glavadanovića (I), *Prilozi za orijentalnu filologiju 52-53*, Sarajevo, 2004; 15-51.
- Čaušević, Ekrem: Turska gramatika fra Andrije Glavadanovića (II), *Prilozi za orijentalnu filologiju 54/2004*, Sarajevo, 2005; 17-50.
- Eren, Hasan: *Türklük Bilimi Sözlüğü, I. Yabancı Türkologlar*, Ankara, 1998.
- Gašić, Emerik: *Kratki povijesni pregled biskupija bosansko-đakovačke i srijemske*, Osijek, 2000.
- Hazai, G.: *Das Osmanisch-türkische im XVII. Jahrhundert; Untersuchungen an den Transkriptionstexten von Jakab Nagy de Harsány*, Akadémiai Kiado, Budapest 1973.

³⁵ To su riječi kojima je Büttnera okarakterizirao Ivan VIII. Paxy, srijemski biskup od 1762. do 1771. godine. *Kanonske vizitacije*, s. 83.

- Hazai, G.: *Kurze Einführung in das Studium der türkischen Sprache*, Budapest 1978, 108-125.
- Historija naroda Jugoslavije*, 2.sv., Zagreb, 1959.
- Istorija Beograda*, sv. 1., Beograd, 1974.
- Kappler, Mathias: Türkisch (in Südosteuropa), *Wieser Enzyklopädie der europäischen Ostens, Band 10 – Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens*, Klagenfurt, 2002; 817-834.
- Németh, Gyula: Die türkische Sprache des Bartolomaeus Georgievits, *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae*, Tom 18 (3-4), 1968, 263-271.
- Németh, Gyula: *Die türkische Sprache in Ungarn in siebzehnten Jahrhundert*, Amsterdam, 1970.
- Pavić, Matija: Biskupija sriemska (1699-1773), *Glasnik biskupija bosanske i srijemske*, Đakovo, 1897 (br. 14: 127-129, br. 15: 135-138, br. 16: 143-146, br. 17: 151-153, br. 19: 167-169, br. 20: 175-178).
- Srakić, Marin: Inkunabule i značajniji rukopisi u biblioteci biskupije đakovačke i srijemske u Đakovu, *Croatica Christiana*, br. 4, god. III, Zagreb, 1979.
- Todorova, Marija: *Imaginarni Balkan*, Beograd, 1998.
- Vincetić, Alojzije: Uspomene na zemunsku župu, *Glasnik biskupija bosanske i srijemske*, Đakovo, 1925. (br. 17: 130-132, br. 18: 139-140, br. 19: 146-148, br. 21: 163-164, br. 24: 188-189.), 1926 (br. 18: 145-147, br. 24: 204-206).
- Visitationes Canonicae – Kanonske vizitacije*, Knjiga IV. Srijem, 1734-1768, prev.: Stjepan Sršan, Osijek, 2006.

O SVEĆENIKU GJURI ADAMU BÜTTNERU I NJEGOVOJ OSTAVŠTINI NA TURSKOM JEZIKU

Sažetak

Gjuro Adam Büttner, svećenik Srijemske biskupije i prvi župnik u Zemunu po oslobođenju od Turaka, porijeklom je bio Nijemac. Župničku službu u Zemunu obnašao je od 1744. do 1779. godine. Njegova rukopisna ostavština na turskom jeziku pronađena je u Dijecezanskoj knjižnici u Đakovu. Koliko je poznato, nitko se dosad njome nije bavio. Sastoji se od njemačko-turskog rječnika (126 str.) te nekoliko sveščića i listića katekizamskog i jezikoslovnog sadržaja. Svi su tekstovi pisani latinicom, a u jeziku se prepoznaju osobitosti balkanskog ili zapadnorumelijskog turskog jezika. Može se pretpostaviti da je ova građa bila namijenjena vjersko-prosvjetnom radu, jer se Zemun tijekom Büttnerova

župnikovanja nalazio na samoj granici kršćanskog svijeta i Osmanskog carstva. Ostavština takve vrste i tolikoga obima može se na području Hrvatske smatrati pravom rijetkošću. Ovim se radom pokušalo odgovoriti na pitanje o njezinu porijeklu, odnosno na pitanje o mjestu nastanka i autoru.

ABOUT THE PRIEST GJURO ADAM BÜTTNER AND HIS WRITINGS IN THE TURKISH LANGUAGE

Summary

Gjuro Adam Büttner, a priest at the Srijem Bishopric and the first parish priest in Zemun after the liberation from the Turks, was of German origin. He did his parochial service in Zemun from 1744 to 1779. His manuscript legacy in Turkish was found at the Diocesan library in Đakovo. As far as can be determined, nobody so far has worked on it. It includes a German-Turkish dictionary (126 pages) and several small volumes and papers of catechism and linguistic content. All texts are written in the Latin script, and the language discloses the characteristics of the Balkan or the west-Rumelian Turkish language. We can assume that this material was intended for the religious-educational activities as during Büttner's tenure of the parish priest office Zemun was on the very frontier between the Christian world and the Ottoman Empire. The legacy of such kind and such size can be considered a real rarity in the Croatian territory. This paper has attempted to answer the question about its origin, or rather the question of the place of its origin and author.